

KHORA MANASTIRI KİLİSESİ (KARIYE MÜZESİ) BİR YAPIM ÖYKÜSÜ

Yrd. Doç. Dr. ESRA GÜZEL ERDOĞAN¹

ÖZET

Khora Manastırı Kilisesi'nin ilk kuruluş tarihi 6. yüzyıla dek inmektedir. Yapı defalarca büyük çaplı onarımlar görmüştür. En büyük değişiklik II. Andronikos Palaiologos döneminin önemli figürlerinden biri olan Theodoros Metokhites tarafından gerçekleştirilmiştir. Palaiologos hanedanının genel bir eğilimi olarak Metokhites'de bir politik düşünüş olasılığına karşı kendisi ve ailesi için bir sığınak oluşturmak istemiştir.

Anahtar Sözcükler: Kariye, Khora, Metokhites.

Jel Kodu: Z00

CHORA MONASTERY (KARIYE MUSEUM) A STORY OF CONSTRUCTION

ABSTRACT

The first construction date of Chora Monastery goes back to 6th century. The complex was renovated and restored several times. The most extensive changes were made by Theodoros Metochites who was the important political figure of the II. Andronicus Palaiologos period. According to the general movement of the Palaiologan era, Theodoros Metochites wanted to create a safe shelter for him and for his family in case of political decay.

Key words: Kariye, Chora, Metochites.

Jel Code: Z00

¹ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Öğretim Üyesi,
esra.erdogan@marmara.edu.tr

SUNUŞ

Bu makalenin amacı, Kariye Müzesi olarak bilinen ve aslında Bizans döneminin şehrimizdeki önemli miraslarından biri olan Khora Manastırı kilisesini tanıtan bir derleme sunmaktır. Günümüze iyi durumda kalabilmiş ender örneklerden biri olan bu yapı hakkında çok sayıda bilimsel çalışma söz konusudur. Bunlardan dilimizde yazılmış olanlardan en önemlisi *Bizans'ta Sanat ve Ritüel* adıyla Prof. Dr. Engin Akyürek tarafından yazarın doktora tezine dayanan çalışmadır.² Yapı ile ilgili Amerikan Arkeoloji Enstitüsü'nün yaptığı restorasyon çalışmalarının ardından P. Underwood'un editörlüğünde dört büyük cilt olarak yayınlanmış *The Kariye Djami* adlı yayında sözü edilecek denli önemlidir.³ Bu yapı hakkında incelemelerde bulunan bir diğer Amerikalı bilim adamı da R. Ousterhout'dur. R. Ousterhout son olarak 1995'de yayınlanmış bir makalesi ile yapıya Metokhites tarafından eklenmiş olan mezar şapeline dairdir.⁴ Yapıya dair son büyük çaplı araştırma ise Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pera Müzesi'nin 2007'de düzenlediği sergi ve buna dair katalog⁵ ile aynı zamanda yapılan *Theodore Metokhites, Khora Manastırı ve Palaiologoslar Dönemi Konstantinopolis'i* başlıklı sempozyumun ardından 2011 yılında yayınlanan kitaptır. Kitapta sempozyumda sunulan bildiriler türkçe ve ingilizce olarak yer almaktadır.⁶

Khora Manastırı'nın Yapılışı ve Banileri⁷:

Khora Manastırı'nın ilk kuruluşu İustinianus dönemine dek gitmektedir. Manastırın yaptıranı ile ilgili farklı belgeler vardır. Kesin olarak ispatlanmamakla birlikte manastırın, ilk olarak İmparatoriçe Theodora'nın amcası Theodoros tarafından yaptırıldığına dair bir belge, yapım tarihinin, 536 yılı civarında olduğunu işaret etmektedir. Diğer bir belgede ise manastırı, İmparator Phokas tarafından sürgün

²E. Akyürek, *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, İstanbul, 1996.

³*The Kariye Djami* (4 cilt), ed. P. Underwood, Princeton, 1975.

⁴R. Ousterhout, "Temporal Structing in the Chora Parakklesion", *Gesta*, XXXIV/1, 1995, s. 63-76.

⁵*Bir Anıt, İki Sanatsal Kişilik Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a*, ed.H. A. Klein, R. Ousterhout, B. Pitarakis,2011, İstanbul, 2007.

⁶*Kariye Camii, Yeniden*, ed. H. A. Klein, R. Ousterhout, B. Pitarakis, İstanbul, 2011.

⁷Bani: Yapıyı inşa ettiren anlamında yaygın olarak kullanılmakta olan bir terimdir.

edilen damadı Krispos'un inşa ettirdiği iddia edilmektedir. Manastır sürgün ve mezar yeri olarak hizmet vermiştir. İkonaklazma döneminde imparatorla farklı görüşlere sahip olan Patrik Germanos buraya sürgün edilmiştir. 9. yüzyılda Suriye – Filistin bölgesinden gelen Synkellos'la parlak dönemini yaşayan manastır, 11. yüzyıla geldiğinde I. Aleksios Komnenos'un eşinin annesi Maria Doukaina tarafından genişletilmiştir. Manastırın, 6. yüzyıldan kalma kilisesinin üzerine bu dönemde yeni bir kilise yaptırılır.⁸ Maria Doukaina bazilika planlı yapıyı haç planlı bir kilise binasıyla değiştirerek yenilemiştir. Pekçok Komnenos dönemi yapısı gibi bu yapı da İsa'ya adanmıştır. 13. yüzyıla geldiğinde manastır, Latin işgalinin ardından bazı patriklere ev sahipliği yapmış ve Blakhernai Sarayı'na yakın oluşu nedeniyle çok fazla önemli konunun ağırlanmasında kullanılmıştır. Patrik Bekkos ve Patrik Athanasios manastırda bir süre ikamet etmişlerdir. Patrik Athanasios'un bir mektubunda piskoposların toplanması için mekan olarak Khora'nın seçilmiş olduğu dile getirilmektedir.⁹

13. yüzyılda Maksimos Planoudes bir süre bu manastırda yaşamıştır. II. Andronikos döneminin *mezas logothete*'si¹⁰ Theodoros Metokhites manastırı yenilemiş ve bir *parekklesion* ekleyerek kendi emekliliği için bir sığınak olarak planlamıştır.¹¹ Khora Manastırı'nın bir *typikon*'u olmamakla birlikte Metokhites'in manastırdaki keşişlere yazdığı mektupların yanı sıra *Tanrı'ya Hamd* ve *Khora Manastırı* metinleri, *ktetor* olarak manastıra yönelik istek, ilgi ve beklentilerini aktarmaktadır.

Tanrıya Hamd (Doksologia)'da Metokhites, manastırın tamirinden duyduğu gurur ve neşeyi anlatmıştır.¹² Metinde, Metokhites, manastırı restore edişinin öyküsünden, II. Andronikos'un manastıra karşı duyduğu ilgiden ve onu tamir işine yönlendirişinden bahsetmektedir.¹³ Metokhites, özellikle manastırın kütüphanesinden sık sık övgüyle söz etmiştir. Kütüphaneyi farklı türden kitaplarla doldurduğunu

⁸W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen, 1977, s. 159.

⁹R. Janin, *La Geographie Ecclesiastique De L'Empire Byzantin, Tome III, Les Eglises et Les Monasteres*, Paris, 1969, s. 534.

¹⁰*Megas Logothete*: Başbakanlık, en yüksek devlet memurluğu ünvanı

¹¹V. Kidonopoulos, 1994, *Bauten in Konstantinopel 1204-1328*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s. 22.

¹²P. Magdalino, *Theodoros Metokhites, the Chora and Constantinople*, Kariye Camii, Yeniden, (ed. H.A. Klein, R. Ousterhout, B. Pitarakis, İstanbul, 2011, s. 171.

¹³J.M. Featherstone, 2007, *Parsinus Graecus 1776: Theodoros Metokhites'in Şiirleri ve Khora Manastırı, Kariye, Bir Anıt, İki Sanatsal Kişilik Theodoros Metokhites'den Thomas Whitmore'a*, Pera Müzesi, İstanbul, s.78.

vurgulayarak, böylece manastırın sonsuza dek ‘‘hep yararlı iyi olacak bir hazineye sahip’’ olduğunu ifade etmiştir. Khora Manastırı kütüphanesi ‘‘tüm ölümlülerin kullanımına sunulmuştur’’.¹⁴ Maksimos Planoudes’in kurduğu manastır kütüphanesi, Metokhitesle birlikte yenilenmiştir. Khora’da bulunan eserlerden bazıları *Codices Vaticanus* ve Ptolemei’nin coğrafya konulu eseridir.¹⁵

Metokhites, kentin içinde manastıra gelir getirmesi için sağladığı mülklerden de bahsetmektedir. Manastırın sahip olduğu bazı mülklerin kendisine İmparator II. Andronikos tarafından hizmetlerinin karşılığında verildiğini özellikle belirtmektedir.¹⁶ Khora’ya ithaf ettiği diğer metninde ise Metokhites, şehrin içinde birçok güzel manastır olduğundan bahseder, Khora’nın bunlar arasında ve tüm kentlerde olağanüstü kabul edildiğinden bahsetmektedir. Metokhites aynı yerde manastırın içinde bir de imaret inşa ettirdiğinden bahsetmektedir:

‘‘(...) hemen yanına kutsal bir imaret inşa edildi, bir hayli uzun ve eni çok geniş olan iç acıacı bir yapıydı.’’¹⁷

Metokhites, sürgündeyken manastırın başrahibine yazdığı mektuplarında *philanthropik* görevlere değinmiştir, ‘‘Hastalara karşı merhamet gösterin ve onlara her türlü yardıma hazır olun, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi manastır bu amaç için uzun zamandır var olmuştur ve ben başından beri bu konuya çok değer verdim. Bu yardım manastırın içinde sizinle yaşayanlara ve dışarda kim olursa olsunlar (ihtiyacı) olanlara yönelmelidir.’’¹⁸

Metokhites’in öğrencisi ve Khora’da etkili biri olan Nikephoros Gregoras eserinde Metokhites’in Khora Manastırı’nı restore ettirdiğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda kendisinin de burada yaşamasına izin verildiğini söyler.¹⁹ Gregoras, Metokhites’in sürgüne gönderilmesinden ve sürgündeyken hastalanmasından da bahsetmektedir.²⁰

¹⁴ a.g.e, s.81.

¹⁵ O.Volk, 1954, Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessaloniki und Kleinasien, Diss., München, (yayınlanmamış doktora tezi), s. 108.

¹⁶ J.M. Featherstone, a.g.e, s. 83.

¹⁷ a.g.e, s. 86.

¹⁸ I.Sevcenko, Theodoros Metokhites, the Chora and the Intellectual Trends of His Time, *The Kariye Djami*, (ed.P. Underwood), 4, Princeton/New Jersey, s.75.

¹⁹ N. Gregoras, Rhomaeische Geschichte, Historia Rhomaike, (Jan-Louis van Dieten), Erster Teil, Stuttgart, 2. Halbband, Stuttgart, 1973/1979, %, VIII-XI, 23-25.

²⁰ a.g.e, 9, 3-4.

SONUÇ

Geç dönem Bizans tarihinde yaşamış bu dönemin en ilginç kişiliklerinden biri olan Metokhites'in baniliğini yaptığı Khora manastırı sadece bir ibadet yapısı olarak değil aynı zamanda genel anlamda banilerin dokunulmazlığa ulaşma çabasının belirgin bir örneği olarak dikkati çekmektedir. Yapı aynı zamanda adının sıklıkla geçtiği yazılı belgenin de mevcut olduğu ender Bizans eserlerindedir. Yapının banisi tarafından yazılmış bu eserler yapının mimari özelliklerine dair somut veriler içermemekle birlikte baninin bu işe girişme ile ilgili motivasyonunu dürüstlikle belirttiği belgeler olarak önem taşırlar.

Kariye Camii ya da Bizans dönemindeki adıyla Khora Manastırı günümüzde bir müzeye dönüşmüş olarak hizmet vermektedir. Günümüze dek iyi durumda ulaşmış Bizans yapılarından biridir. Yapının ana ibadet mekanındaki mozaiklerle bitişğinde yer alan mezar şapelinde yer alan freskolarıyla yapı ziyaretçileri için Bizans sanatına dair bir ders kitabı gibidir.

KAYNAKLAR

- Akyürek, E., *Bizans 'da Sanat ve Ritüel*, İstanbul, 1996.
- Erdoğan, E.G., *Monastic Patronage During the Reign of Andronicos II*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2001.
- Gregoras, N., *Rhomaesche Geschichte, Historia Rhomaike*,(Jan-Louis van Dieten), Erster Teil, Stuttgart, 2. Halbband,Stuttgart, 1973/1979,VIII-XI,
- Janin, R., *La Geographie Ecclesiastique De L'Empire Byzantin, Tome III, Les Eglises et Les Monasteres*,Paris, 1969.
- Bir Ant, İki Sanatsal Kişilik Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a*, (ed.H.A., Klein, R. Ousterhout, B. Pitarakis), İstanbul, 2007.
- Kariye Camii, Yeniden*, (ed. H.A.,Klein, R. Ousterhout, B. Pitarakis), İstanbul, 2011.
- Kidonopoulos, V., *Bauten in Konstantinopel 1204-1328*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1994.
- Müller-Wiener, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen, 1977.
- Underwood, P., *The Kariye Djami*, Princeton, 1975.
- Volk, O., *Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessaloniki und Kleinasien*, Diss., München, (yayınlanmamış doktora tezi), 1954.